

Dr. RÁCZ LAJOS:

JÉZUS ÉS A VILÁGHÁBORÚ.

— 1916. január 23. —

I. Mit szólna Jézus a világháborúhoz?

Mit szólna Jézus a világháborúhoz? Mindnyájan nyomban, pillanatnyi habozás vagy meggondolás nélkül készen vagyunk a felelettel: Eltakarná ábrázatát s fájdalmas sóhajtással elfordulna tőlünk! Hiszen ez a világháború, amelyben a föld lakosainak csaknem fele pusztítja, marcangolja egymást a modern technika borzalmas hatású eszközeivel, a legszögesebb ellentétben áll a Jézus elveivel, törekvéseivel, aki békeséget, emberszeretetet jött hirdetni a földre, — aki azt tanította: áldjátok azokat, akik titeket átkoznak, bocsássatok meg ellenségeiteknek nem hétszer, hanem hetvenhétszer! A semlegesek s közelebről a svájciak egyenesen ily értelemben azzal a kérdéssel fordulnak a németekhez: „Hogyan élitek ti most át Istent Németországban? Mi Jézus Krisztus szavain, tanításain keresztül látjuk az ő szépségét, érezzük az ő kijelentett akaratát, — s ha most oda figyelünk, hogy nálatok micsoda hangok hallatszanak: hát csupa alkudozás, egyezkedés a háború borzalmaival, a hazaszeretnek az istenszeretet fölé való helyezése, mindenütt a mellékvágányokon való haladás, sehol világos nyoma annak, hogy a Jézus hirdette Isten — a bűnbocsánat és szeretet Istene, az emberek Atyja — állana a középpontban, hogy ő töltené ki egész lelketeket?”

A svájciak eme szemrehányásában sok igazság van, azonban reánk nézve istennek átélése nem oly egyszerű dolog, mint rajok nézve, akik Istenben ma is csupán a szeretet ős igazság Isténét, az egész emberiség Atyját

látják és tisztelik, míg mi — kezünkben fegyverrel küzdve, gonosz ellenségektől szorongattatva, s szülőföldünk, hazánk, a jog és műveltség védelmére legdrágább kincseinket áldozatul hozva — Istent más oldalról is átéljük, tapasztaljuk, mint ők.

S mégis, vájjon nem a Jézus hirdette Isten áll-e nehéz harcainkban mellettünk?

Jézus egész evangyélioma, tanításának egész szeleme szöges ellentétben áll, mint említém, a háborúval, az öldökléssel, az erőszaktétellel, a gyűlölködéssel. Ez az érem egyik oldala, — ebben a svájci semlegeseknek igazok van, ám ezt mi a svájciak nélkül is jól tudjuk.

Lássuk most az érem másik oldalát.

Jézus az ő evangyéliomában sehol sem szól helyeslőleg, ajánlólag a gazdagságról, tudományról, művészetről, kulturális haladásról, igazságszolgáltatásról s az ezáltal alkalmazott kényszer-rendszabályokról, — vájjon hát mindezeket is elveszük, az ő evangyéliomával ellentétesnek állítsuk-e? Nem azt látjuk-e ebből, hogy Jézus nem akart az emberi élet egész körére, a szociális élet minden ágára kiterjedő életszabályt adni, hogy előtte mindenekelőtt a valláserkölcsei élet fölébresztése a fődolog, hogy előtte Isten és az ő országa az egyetlen javak, s ehhez képest minden egyéb közömbös, sőt lényegtelen. Jézus *szegény* volt, tanítványai vele együtt rendkívül egyszerű, nélkülözésekkel teljes életet folytattak, s ő a gazdag ifjútól minden vagyonának feláldozását kívánta. S íme, a tisztességes pénzüzletet már Kálvin is jogosultnak tekintette és a tisztességes vagyonszerzésben ma sem látjuk a keresztyén érzület akadályát s a keresztyén népek a vagyoni jólétnek mindenütt jelentékeny fokára emelkedtek. Jézus nem törődött korának *tudományos* és *művészeti* törekvéseivel, tanítványait többnyire az alsóbb, a testi munkához szokott néposztályból választotta, — mi pedig ma a tudományt, művészetet és kulturális előhala-

dást megbecsüljük, kötelező törvényeket hozunk a népoktatás általánossá tételére, sőt ezzel sem elégszünk meg, hanem a nép műveltségét iskolán kívüli oktatás útján is emelni törekszünk, — épenúgy büszkéek vagyunk reá, hogy a reformatio mindenütt, ahol meghonosult, azonnal iskolákat állított s a népműveltséget hathatósan előmozdította, — a tudományos munkát úgy tekintjük, mint az igazságnak, Isten törvényeinek kifürkészésére, behatóbb megismerésére fordított fáradságot, — s mértékkel alkalmazva a művészetet, az érzéki köntösön át az eszmének visszasugárzását, a templommal és istenitisztelettel is összeférhetőnek tekintjük. — Jézus egy szót sem szól arról, hogy a *jog* az emberi társadalom szilárd rendjének fentartására nélkülözhetetlen. Azt mondja ugyan, hogy „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami az Istené”, amivel nemcsak a két hatalom különválasztottságát, hanem az *állami felsőséget* is elismeri, — hiszen a császár és az ő kormányzata alatt élünk, vele szemben tehát teljesítenünk kell kötelezéseinket; de hogy az állami hatóság az ő jogrendjével és a jog fentartására irányuló szervezetével a társadalom számára magas, erkölcsileg értékes szolgálatot teljesít, azt egyenesen és határozottan sehol nem állítja. Úgy látszik, Jézus a jogi pörösködésekben semmi örömét nem találta és a bírák iránt semmi különös bizalommal nem viseltetett, igazságos bíróról alig olvasunk nála, ellenben annál inkább egy nagyon igazságtalan és lelkiismeretlen bíróról. Talán nem lenne nagyon nehéz dolog, erre kora viszonyaiban keresni magyarázatot. Úgy látszik, mintaszerű igazságszolgáltatás nem igen fordult elő az ő tapasztalatai körében, s honfitársai inkább a pörösködési hajlandóság és jogászai szórászhajlásában szenvedtek, semhogy a jog magasabb értékbecslésére kellett volna őket biztatni. A mélyebb ok azonban bizonyára abban rejlik, hogy Jézus a jog területétől elvileg távol marad. Ő neki nem azzal

az erkölcsiséggel van dolga, amely a társas érintkezésből szükségkép fakad és az egyesek erkölcsi érülete nélkül is fennáll és megmarad, — vagyis nem a *forum externummal*, a *legalitássá*, — ő ezt átengedi a saját útjára. Az ő mezeje az az erkölcsiség, amely az Istentől megilletett lélek belsejéből fakad, — tehát a *forum internum*. S ez akkor is nélkülözhetetlen marad, ha a jog legtökéletesebb kiképzésre talált, hogy emennek érdességeit enyhítse (*summum jus, summa injuria*), hézagait kitöltse és az emberi közösség élete fölé tisztító fényét kiárássa.¹

Íme mindezeket a javakat és intézményeket a svájciák is elismerik, elfogadják és nagyrabecsülik, — pedig Jézus sehol nem tanítja ezeket, sőt ezek, mint láttuk, legalább első tekintetre sok részben ellentétben állanak az ő evangéliomával.

Azonban ez az ellentét csak látszólagos, s a Jézus igehirdetése értelmének és horderejének félreismerésén alapú. Jézus sem mellette, sem ellene nem foglalt állást a vagyonnak, a tudománynak, a műveltségnek, az államnak és a jogrendnek. Ő teljesen tartózkodott attól, hogy általánosan kötelező társadalmi életrendet, életszabályokat állítson föl. Az ő alapelve: a teljes be-nem-avatkozás ezekbe a dolgokba. Az ő evangélioma ópoly kevésbé a szegények, mint ahogy nyilvánvalóan nem a gazdagok evangélioma; ő az emberek külső társadalmi állásában rejlő különbségek iránt teljesen közömbös. Époly kevésbé hirdeti a műveltek, mint a műveletlenek evangéliomát, — ő teljesen figyelmen kívül hagyja ezt a különbséget. Előtte a földolog az, hogy az ember Istennel és az Isten akaratával szemben helyes álláspontot foglaljon el. Mindazt,

¹ O. Kim, *Sittliche Lebensanschauungen der Gegenwart*. S. 105, 107, 110. — Harnack A., *A keresztyénség lényege* (ford. Rác Lajos), Sárospatak, 1906. 70—89. l. — Ainmunsden V., *Az evangéliumok Krisztus képéről* (*Ösvény*, III. évf., 161—172. l.).

ami az embert ebben akadályozná, megtámadja és ei akarja az útból távolítani, akár a gazdagság, akár a szegénység veszedelmei lennének azok. Ezért egészen a Jézus szel-
leme és fölfogása ellen való dolog, ha a legrégebb keresz-
tyén gyülekezetek külső életrendjét, azok szegénységét,
műveletlenségét, az állami és katonai szolgálati való
tartózkodását akarjuk irányadó példaképpé bélyegezni.
Ellenben egészen az ő gondolatának felel meg, ha Pál
apostol azt mondja, hogy egy keresztyén bővülködhetik és
szűkülködhetik, de mindig úgy éljen, mintha semmije se
volna, — vagyis bensőleg szabad *legyen* a kevéstől vagy
soktól, amely osztályrészeül jutott. És épenúgy igazi ke-
resztyén gondolat az, ha Pál a felsőség iránti tisztelet-
adásra int bennünket („Minden lélek engedelmeskedjék a
felső hatalmasságoknak, minden hatalmasság Istentől van”,
Róm. XIII. 1—7. s ugyanily értelemben I. Tira. 2, 1—3,
Tit. 3. 1, I. Péter, 2, 13), de másfelől kijelenti, hogy a
ker. ember élete legfőbb vonatkozásaiban csak egy Urat
ismer el maga fölött, t. i. Krisztust. A keresztyénség azért
nem tévelyedett el a Jézus erkölcsanától, ha a művelő-
désben ős az államéletben köteles részt vesz, föltéve, hogy
mindebben Istennek és az ő igazságának szolgálatát nem
téveszti szem elől.

Ugyancsak a Jézus erkölcsi utasításainak téves fölfogása rejlik abban, ha a vagyon odaadásából, amelyre egy gazdagifjút utasított, vagy abból a szavából, hogy ellenfelünknek, aki minket bántalmazott, a másik orczákat is oda kell tartanunk, általános, mindenkor követendő szabályt akarunk csinálni. Az ő véleménye bizonyára az, hogy mindenkor oly szabadok legyünk a boszúvágytól, hogy képesek legyünk így cselekedni. De hogy erkölcsileg helyesen mindig csak így lehet eljárunk, hogy a jogtalanságot ellenmondás nélkül el kell tűrnünk és ismernünk s hogy épen a felsőségnek, amely a rend és törvények megtartására tartozik ügyelni, csak így lehet és szabad eljárnia, — ezt csak a

fölszines értelmetlenség olvashatja ki az ő szavaiból. Jézus nagyrabecsülte a *családot*, keblére ölelte a gyermekeket, hirdette a nő méltóságát, eltörölt minden rabszolgaságot, a házasságot felbonthatatlannak nyilvánította (Mk. 10,

11—12), annak nagy erkölcsi értéket tulajdonít, — vájjon nem kell-e mindnyájunknak életünket is áldoznunk családunkért? nem tartozunk-e számadással azokról, akiket az Úr reánk bízott? Vájjon az a követelmény, hogy ne csüngjünk az anyagiakon és a boszúvágytól mentesek legyünk, már azt is jelenti-e, hogy *vagyonunkat*, anyagi és erkölcsi kincseinket engedjük a tolvajoknak *elrabolni*, — s nem inkább az igazságtalanságnak szenvedélymentes elfojtása és elhárítása felel-e meg jobban a Jézus intenciójának? Jézus *kiűzte* a jeruzsálemi *templomból* — az ő Atyjának, az imádságnak házából — a *kufárokat* és pénzváltókat; vájjon mi nyugodtan engedjük-e, hogy az ellenség barbár hordái templomainkat, iskoláinkat feldúlják, elpusztítsák? — Jézus egész szívvel, egész lélekkel csüngött *hazáján*; ő, aki egész életét népének szentelte, akinek szíve hevesen lángolt népe nyomorúságának látára, — első sorban hazájáért őlt és munkált. Igehirdetésénél népére szorítkozott, a 12 zsidó törzsnek megfelelőleg 12 apostolt választott; hazája fővárosába: Jeruzsálembé vonult, hogy ott érje a diadal, vagy a halál; a samaritánus nővel szemben zsidónak érzi magát; osztozott népe reménységeiben és mikor Jeruzsálem pusztulását jövendölte, fájdalommal tette azt. Vájjon nyugodt lélekkel vette volna-e ő azt, ha egy barbár ellenség betörve, feldúlja, végigpusztítja hazáját, felkoncolja annak lakosait? Bizonyára nem, sőt megfordítva igen valószínűnek kell tartanunk, hogy Jézus az állam törvényeinek, intézményeinek fentartását — mint a melyek a gyöngébbeket az erősebbek elnyomása, hatalmaskodása ellen védelmezik, földi rendeltetésünk betöltését számunkra lehetővé teszik, — ha ennek szüksége felmerül vala, nyomatékosan hang-

súlyozta volna. Ámde Jézusnak nem állott szándékában, hogy az élet minden eseteire és viszonylataira kiterjedő szabályokat és oktatásokat adjon; ő csak az érület tisztaságára, nemességére, az Atya előtt való fiúi alázatos-ságra, az általános emberszeretetre helyezte a súlyt s föl-tette, hogy ezek alapján tanítványai az élet egyes körülményei közt mindenkor meg fogják a helyes utat találni. Ha tehát az igazságszolgáltatással, az emberek vad ösztöneinek, gonosz indulatainak törvényes intézkedésekkel, esetleg fegyveres erővel való elfojtásával nem vétünk a Jézus szelleme, a Jézus tanításai ellen; ha azokat, akik a társadalom békés együttélését, fejlődését hátráltatják, vagy megrontják, a törvénynek joga van ártalmatlanná tenni; — nem ugyanezt kell-e nagyobb mértékben az államok egymás közti viszonyára s a köztük felmerülő ellentétek elintézési módjára is mondanunk, miután nincs olyan az egyes államok felett álló bírói hatóság, amely a köztük fölmerülő ellentéteket elintézte? Lehet-e egyik államnak nyugodt lélekkel néznie, hogy a másik őt kifosz-sza, anyagi és kulturális intézményeit elpusztítsa, polgárait legyilkolja? A mint a családtyának kötelessége gyermekei testi-lelki jólétére, egészséges fejlődésére ügyelni, — épenúgy kötelessége minden államnak alattvalói életét, anyagi és szellemi kincseit, érdekeit megvédelmezni. Igaz, hogy mikor az állam háborút visel, mikor mi állampolgárok fegyvert fogunk, — tulajdonképen eltértünk attól az Istentől, aki csupa szeretet; s mégis, másfelől úgy érezzük, hogy midőn családunkat, hazánkat, azok jogait, érdekeit védelmezzük, midőn a velünk szemben elkövetni szándékolt igazságtalanságot, erőszakot visszautasítjuk; mikor nemzetünk — e szellemi és erkölcsi kultúrközösség — létezési és önkifejlődési jogai mellett síkra szállunk, — mondom, úgy érezzük, hogy Isten akaratát teljesítjük.

Összefoglalva a mondottakat, az kétségtelen, hogy

Jézus, aki a felebaráti szeretetet, a minden erőszaktól való tartózkodást, a fegyveres ellenállás tilalmát hirdette, — bizonyára ellensége volt a háborúnak; mindamellett a *háború egyenes tilalma nála nem található*. De ha másfelől azt kérdezzük, hogy: Jézus evangéliomából foly-e, hogy hazánkat szabad prédául engedjük a gyilkoló, pusztító ellenségnek? hogy ezentúl hazánkban az összeesküvők, a királygyilkosok, a nyers erőszak, a durva igazságtalanság, a babona, műveletlenség uralkodjanak? hogy itt ezer év kulturális előhaladása, anyagi és szellemi fejlődése egy csapással megsemmisíttessék, családi tűzhelyeink, a vallás, a tudomány, a művészet, az ipar csarnokai feldúlassanak, fél- és egész vadak által kifosztassanak, meggyaláztassanak? — erre a Jézus evangélioma alapján *tagadó feleletet* kell adnunk. Nem, Jézus nem tanítja ezt; Jézus minden erkölcsi érték megbecsülésére tanít: a család, az egyház, az iskola, a tudomány, a művészet, a föld és a természet erőinek meghódítása — s ami mindezeknek keretül szolgál: a haza és az ezt fentartó, nevelő hazaszeretet — pedig mind erkölcsi értékek. Jézus evangélioma nemhogy az erkölcsi értékek csökkentését, megsemmisítését kívánná, illetőleg megengedné, hanem ellenkezőleg: Jézus evangéliomának uralomrajutása mindenütt nemesebb, tisztultabb erkölcsi életet teremtett s a földi élet minden javainak ebből a magasabb erkölcsi szempontból való értékelését idézte elő. Tehát miként a polgári igazságszolgáltatás által gyakorolt különféle büntetés, közte még a halálbüntetés is, nem ellenkezik az evangéliommal, — az egyes államok közti viszonylatban elkövetett, vagy elkövetni szándékolt erőszak, jogtalanság, pártütés, árulás megakadályozására, a haza szent földjének megvédelmezésére, a haza védő pajzsa alatt kifejlett erkölcsi értékek, folytatott kulturális munka megoltalmazására, nemzeti szabadságunk, nemzeti létünk fentartására, biztosítására indított háború — nem lehet az evangéliom megtagadása. A háború

erkölcsi joga mindaddig kétségtelen, míg az élet valósága olyan, mint a milyennek azt a világháború előttünk leleplezte, míg önzés, gonoszság, gyűlölködés, irigység, erőszak, igazságtalanság uralkodik a földön.¹ Ha ezek ellen szállunk síkra, krisztusi érzületből cselekszünk, Krisztus példáját követjük. A haza, a nemzet, az állam erkölcsi nagysága és szentsége megköveteli tőlünk, hogy annak fentartására és megvédelmezésére még az ultima ratiótól, a fegyver alkalmazásától se riadjunk vissza. A mi háborúnk a jog, az igazság, a békéség, az erkölcs, a családi éretnyek, az emberi kulturális munka s így végeredményében az Isten országa eljövételének érdekében folytatott kényszerű eljárás. Ha szent előttünk a haza, a szabadság, a jog, őseink emléke, családunk élete: a háború folytatásától, a háborúban való részvételtől sem szabad visszariadnunk; abban is Isten akaratát, Isten rendelését, Isten kijelentését kell látnunk. Isten útait — az szentigaz — nem ismerjük; de vájjon azért, mert ő most más utakon vezet bennünket, mint eddig vezetett, mint amelyeket eddig igazaknak és célravezetőeknek tartottunk s mint ahogy mimagunk is kívánnók, — vájjon megtagadjuk-e, hogy azok Isten útai? Nem azt fogjuk-e, nem azt kell-e inkább, mint igaz keresztyéneknek mondanunk: Én Isten akaratát, Isten

¹ *Thomas C. Hall*, a new-yorki Union Theological Seminary tanára, a *Christliche Welt* f. évi 2. számában ezt írja: „A mostani háború minden kegyetlenségeivel sem nem többé, sem nem kevésbbé keresztyéni, mint az az életproecessus, amelynek részét képezi. Aki Angol- és Franciaországot, hogy Oroszországról és Szerbiáról egészen hallgassunk, „keresztyén országoknak” óhajtáná nevezni, egyáltalában sem Angol- és Franciaországgal, sem Krisztussal nem ismerkedett meg. Bizonyára mindenütt és minden országban vannak emberek, akik „keresztyén mezt” öltöttek („christianisiert” sind). Ámde nincs egyetlen igazán keresztyén ország s egyetlen teljesen keresztyén kultúra sem. Harc és nem szeretet képezi a mi életproecessusunk fundamentumát. A szeretet bizonytal jelen van, nem egy tekintetben örvedetes módon enyhíti a szörnyű ellentéteket, de mostanáig az egy országban sem volt a diplomácia lelke, vagy lett a nemzeti becsvágy végcélja”.

rendelését karddal és lándzsával, puskával és ágyúval is teljesíteni akarom, nekem nem szabad magamat e nehéz kötelesség alól kivonnom, bármint vérzik is a szívem a háború okozta sok fájdalom és szenvedés láttára? Aki a hazaszeretetet szívembe plántálta, aki engem e kötelesség teljesítésére felszólít, az épúgy Isten, mint aki engem békés időben a bűn elleni harcra és a szeretet erényeinek gyakorlására felhív. A háborúnak épenúgy, mint a bűnnek megvan a maga helye a mindent jóra vezérlő isteni világkormányzásban, az bizonyára csak egy lépcsőfok — sajnos, alacsony s minél előbb hátrahagyandó lépcsőfok — az erkölcsi tökéletesség felé való haladásunkban. Nekünk a háborúban, midőn a világot eddig összetartó köteléke: felbomlani látszanak, sem szabad elveszítienünk az erkölcsi világrendbe, az isteni gondviselésbe vetett hitünket; nekünk, mint jó keresztyéneknek nem lehet lemondanunk arról a hitünkről, hogy a háború — ha más utakon is, mint eddig tudtuk — Isten országát szolgálja, Istennek ítélete, az emberiséggel szemben alkalmazott nevelési eszköze. A szélvészben, a viharban, a természet féktelen erőinek megnyilatkozásában — mégha azok pusztítólag sújtanak is le reánk — megszoktuk, hogy Istent lássuk, az ő erejének, hatalmának, nagyságának, végére mehetetlen bölcseségének megnyilatkozását lássuk; — nem ily féktelen erők, pusztító hatalmak megnyilatkozása-e a háború is, csakhogy talán kevésbbé természeti, mint inkább világtörténeti erők és hatalmak megnyilatkozása? A szellemi és erkölcsi élet mindenütt csak természeti tényezők, politikai és sociális intézmények alapján létezhetik, fejlődhetnek; reánk nézve tehát ennek fentartása elsőrendű kötelesség, mert csak ez alapon létesülhet az Istenszeretnek és Istenországnak világa. Világi rend, világi törvények nélkül nincs evangéliom! Mi egyfelől földi életet élünk, de másfelől szívünk vágyaival átnyúlunk Isten országába!

Tehát nem a háború magában véve, hanem az érület, amelyből fakad és a szellem, amelylyel azt folytatjuk, dönti el első kérdésünket, azt, hogy összeegyeztethető-e az a keresztyén gondolkozással?

II.

Mire tanít miniét Jézus a világháborúban?

A második kérdés, amelyre feleletet keresünk, az, hogy mire tanít minket Jézus a világháborúban? micsoda utasításokat veszünk az ő evangyéliomából háborús viselkedésünkre, a háborúban tanúsítandó magatartásunkra vonatkozólag? hogyan lehet a háborút Jézus szellemével áthatni?

Jézus élete és evangyélioma megtanít bennünket 1. *hivatási kötelességünk* hűséges teljesítésére és ezzel kapcsolatban 2. az *Isten akaratának való engedelmeskedésre*. Mindenkinek megvan itt közöttünk a földön a maga hivatása, rendeltetése férfinak, mint asszornynak, gyermeknek, mint aggastyánnak, ifjúnak, mint leánynak, — s Jézus egész élete, egész tanítása arra irányul, hogy minket e hivatási kötelességünk „pontos, ívséges, lelkiismeretes teljesítésére intsen, buzdítson, szinte kényszerítsen. Légy hű mindhalálig! Egész élete népének s ezáltal az emberiségnek szolgálatában áll; fáradhatatlanul dolgozik népe javán, soha nem csüggedve, nem bágyadva küzd embertársai lelkéért. „Az ember fia, úgymond, nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon és adja az ő életét váltságul sokakért” (Mk. X., 45). Jézus egész élete az erkölcsi kötelezettség korlátlan voltát hirdeti; ő korlátlan odaadást kíván a kötelességhez, vagyis Isten akaratához. Jézus, aki Istenben és Istennel élt, az emberi életet úgy tekintette, mint Istentől számunkra kijelölt öröklést, amelyen híven, rendületlenül megállani, az ott.

elénk táruló kötelességeket elvégezni: emberi rendeltetésünk. Ez volt Kálvinnak s általában a reformátoroknak is a fölfogása az emberi élettről, emberi hivatásról és hivatásnak, kötelességnek betöltéséről, s ez a fölfogás most, a világháború idején, — ha talán a béke vásári zajában, önző törekvéseiben megfeledkeztünk volna róla, — újra tartozik föléledni, érvényre kelni mindnyájunk lelkében. A világháborúban, — amelyet, mint föntebb jelzem, úgy tekinthetünk, mint Istennek” végére mehetetlen akaratóból ránk mórt végzést, — mindnyájunknak megvan a maga kijelölt őrállása, ahol tartozik híven, rendületlenül megállani: a kormányzó a vezetésben, a katona a harctéren, a földmívelő, iparos, kereskedő és mindenrendű hivatalnok a zavartalan polgári munka terén, amelylyel az anyagi és szellemi javakat előteremtik és a jövőt biztosítják, a nők a szeretet munkáinak teljesítésében. Ezen az őrálláson nemcsak azért tartozunk csüggedetlenül megállani, mert a végső diadalt egyedül ez biztosíthatja, hanem azért is, mert ez Isten akarata, Isten rendelése. Mindnyájunknak a világháború minden percében azzal a tudattal kell hivatásbeli kötelességünket végeznünk, mintha rajtunk, a mi munkánkon, a mi hűségünkön, éberségünkön, odaadásunkon fordulna meg a világháború sorsa, a világháború szerencsés befejezése, a végső: diadal megnyerése. S ez nem lehetetlen, t. Uraim. Nemcsak Jézus, vagy Pál apostol, vagy Luther és Kálvin s annyi sok más vallásos és nemzeti hős példája igazolja ezt, hanem egy egész nagy nemzet, egy 70 millió lakosú birodalom: a *német nép* példája is tanúskodik e mellett. Mi a németek nagy sikereinek, az egész világot bámulatba ejtő s ellenségeink minden számítását, ravasz fondorkodását megcsúfoló tetterejének, sikereinek és diadalainak titka? A *kötelesség hűség teljesítése* a harcmezőn és a polgári élet őrállásain egyaránt. E csaknem 18 hónap óta folyó világháború megmutatta, hogy Németországban mind a katona, mind a

polgári munkás híven és lelkiismeretesen teljesíti kötelességét, hogy mindenik egész lelkét, egész életét teszi ama munka hű elvégzésére, amelyet tiszt, hivatása elébe szab.¹ Honnan származik a németek ezen bámulatraméltó, tiszteletet keltő kötelesség-hűsége? Én három forrását sejtem, u. m. 1. a germán fajt jellemző komolyságból, bensősögből, hűségéből; 2. az állami és bölcsészeti nevelésből, — az előbbinél I. Frigyes Vilmos porosz királyra gondolok, aki a mintaszerű porosz közigazgatást megteremtette, a pontos, hűséges kötelességteljesítést uralkodása alatt minden hivatalnokától megkövetelte, — ezt a szellemet, fölfogást formulázta aztán bölcsészetiileg, tette ethikai rendszere alapkövévé Kant Immanuel, a halhatatlan német bölcsész s vitte át az egész német nemzet köztudatába, amely ott 120—130 év óta erős gyökeret vert.²

¹ Wilamowitz—Moellendorff, a kitűnő német tudós mondja *első* nábo-rús beszédében a női s általában a polgári munkáról: „Itt is arra van szükség, hogy a kiint álló hadsereg rendjét, fegyelmét és önmegtagadását utánnozzuk s a munka végzésére készséggel sorakozzunk” (Reden aus der Kriegszeit. S. 10); másutt pedig: „Minden közkatona érzi a „szabad férfiú teljes felelősségét és át van hatva annak tudatától, hogy az egésznek üdve az ő bátorságától és hűségétől függ” (S. 32).

² „*Bismarck* vallásosságának legértékesebb és legsajátosabb jellemvonása az erős felelőség- és kötelességérzet. Bizalmas emberei előtt sokszor elmondta, hogy ő a hitnek legfőbb becsét abban látja, hogy az a kötelességet megszenteli. „Nem azért vagyunk ezen a világon — írja egyszer a feleségének — hogy boldogok legyünk és élvezzünk, hanem hogy kötelességeinket teljesítsük; és mennél kevésbbé magam csináltam magamnak helyzetemet» annál inkább belátom, hogy be kell töltenem azt a tisztséget, amelyet reám ruháztak ... Én Isten katonája vagyok s ahová ő küld, oda kell mennem és én hiszem, hogy ő úgy alakítja életemet, ahogy neki arra szüksége van ... Isten állított engem erre a pontra, ahol komoly embernek kell lennem és meg kell fizetnem tartozásomat a királynak és hazámnak. El vagyok határozva, hogy tehetségem szerint teljesítem Isten akaratát és ha hiányát érzem a bölcseségnek, ő tőle fogom kérni.” Majd máskor: „Nem a magunk kényelméért élünk e világon, hanem önmagunkkal és erőnkkel tartozunk Isten, a király és a haza szolgálatának.” (Nagy Béla: *Bismarck keresztyénsége*.)

Végűi 3-ik forrásnak az erős vallásos érzést, a mély Istenhitet kell tekintenem, mert csak az Isten rendelésében, Isten akaratában való megnyugvás adhat az embernek elegendő erőt nehéz kötelességei teljesítésére. Nem ez teremtette-e, s nem ez hatotta-e át a múltban a vallás hőseit, vértanúit? a máglya áldozatait, a gályarabokat? Isten akarja I — s ezzel minden ingadozásnak, minden gyengeségnek vége. Ha az egész életet, ha minden foglalatosságunkat ebből a szempontból — Spinoza kifejezése szerint: *sub specie aeternitatis* — fogjuk tekinteni; ha életünk minden percében Isten tekintetét, azt a szemet, amely mindent lát, érezzük reánk nehezadni: akkor ily szellemben fogjuk hivatásbeli kötelességünket teljesíteni; — s akkor a hűségre, a szolgálatra, a kötelességteljesítésre ezt fogjuk mondani: az én igám könnyű, az én terem gyönyörűség!

3—4. A kötelességteljesítés és az engedelmesség igen gyakran *lemondással és önmegtágadással* jár. Ezeknek az erényeknek gyakorlását kívánja tőlünk most is igen sokszor a világháború; lemondást és önmegtágadást kell tanúsítania a harcbavonult, s a lövészárokból hónap- és esztendőszámra bajoskodó, mindenféle nélkülözésekkel küzdő harcosoknak, — s lemondást és önmegtágadást nekünk, a polgári élet különféle foglalkozásait a világháború hullámverése dacára a régi buzgósággal és odaadásal végző itthonmaradottaknak; le kell mondanunk a régi normális viszonyok ezerféle kényelméről, élvezetéről s a nélkülözésben, a tűrésben, egyéni kisebb sérelmeink elvi-

Protestáns Szemle, XXVII. 500, 573 D. — Ismeretes *Katitvok* a kötelességről tett magasztaló kijelentése: „Kötelesség! Te felséges, nagy név, aki semmi olyan kedvelt dolgot, amit a behízselés magával hord, nem foglalsz magadba, hanem meghódolást kívánsz, de semmi olyannal nem is fenyegetsz, ami természetes ellenérzést keltene a kedélyben és megrémítene, hogy az akaratot megindítsa, hanem pusztán oly törvényt állítasz fel, amely *magától!* utat talál a kedélyben”.

zselésében a legnagyobb önmegtágadást tanúsítanunk. E két erény gyakorlása azonban nekünk nem lesz nehéz, ha látjuk, tudjuk azt, hogy ezekben Jézus járt előttünk jó példával elől, hogy egész élete s minden szava arra tanít bennünket, hogy a másokért való szeretetnek igen sokszor a lemondás és önmegtágadás alakját kell magára öltenie. Ezt gyakorolja minden szüle gyermekével szemben s ezt kell most nekünk közös szülénk: édes hazánk megmentése végett gyakorolnunk.

5. De Jézus nemcsak lemondó, önmegtágadó, tehát passiv hős tudott lenni, hanem — ha jól megtekintjük — az *activ hősiesség* sem hiányzik az ő jellemvonásai közül, s erre a hősiességre kötelez bennünket is. Jézus nemcsak türelmet, hanem bátorságot is kíván tőlünk, bátorságot az érzéki ösztönök ellen való küzdelemben, a földi javakhoz való ragaszkodás leküzdésében; ő maga a kufárok, pénzváltók, a farizeusok ellen való küzdelemben ritka bátorságnak, elszántságnak adta jelét s ezzel megmutatta, hogy az ő örvendetes üzenete igazaink tudatában, a jobb igazságnak diadalra juttatása céljából nemcsak lemondani, kitérni, túrni ős szenvedni tanít, hanem a gonosz hatalom ellenében a küzdelemtől, a harctól, a férfias erő kifejtéstől sem riad vissza, — ehhez is megvan a kellő bátorsága. Tehát a szelídség, a lemondás a Jézus evangyéliomának csak egyik oldala, míg a másik oldala az eszméiért, igazaiért, Isten országáért hősi bátorsággal küzdő Jézust tárja eléink követendő példányképpül. Igen, t. Uraira! küzdelem nélkül nincs diadal, a küzdelemhez pedig nem az acél az első fegyver, hanem a szív bátorsága, harckészsége.

6. De Jézus példája mindezeknél magasabbra, fenégesebbre is tanít: a háború nagy céljainak, a jog, igazság, haza, műveltség és humanitás kockán forgó nagy érdekeinek megmentése, megvédése céljából a legnagyobb áldozatra: *önmagunk, életünk, egyéniségünk feláldozására* is

készeknek kell lennünk. Jézus a kereszttáldozattal nyert magának örök életet, hódította meg magának a világot, — legyünk készek mi is a köz érdekében minden nagy áldozatra, mert csak ezek az áldozatok fogják hazánkat a vérkeresztésből megmenteni. „Aki elveszti az ő életét én érettem, megtalálja azt”. Az egyes ember értéke, jelentősége az egészszel szemben most elenyészik; olyan ő, mint egy hullám a nemzet tengerén: a hullám jön-megy, a tenger megmarad. Az egyes ember az államtól kapja erőit, amelyhez tartozik, hogy ezeket az államnak visszaadja. A kis én a nagy egésznek tartozik magát szentelni, amely minden személyi dolog fölött áll s ha a szükség úgy kívánja, életét is áldozatul kell érte hoznia. Két életet élünk a földön: egy alacsonyabb érzéki és egy magasabb szellemi életet. Amavval egyedül állunk, evvel közösségbe jutunk. És földi életünk egész értelme ez: hogy amaz alacsony érzéki életből felszálljunk a szellem magasabb életébe, amelyben a szellemi világgal — amelyből származunk — megint egyesülünk. Az érzéki ember tisztábbá, nemesebbé válása, az egoismus levetkezése, a magasabb létformákhoz való fölemelkedés tartozik minden fejlődés és művelődés végső célja lenni. Az odaadásban válik teljessé az ember sorsa; önmagának feladásával, amelynél fogva testiségének korlátain túlnő és a szellemek országával újra egyesül, — visszatér eredeti hazájába. Azokat az eszményeket, amelyekért most a világháború foly, általában minden eszményt csak a minden áldozatra — önmagunk feláldozására is — kész odaadással, engedelmességgel, szeretettel lehet diadalra vinni; a legmagasabb szellemi és erkölcsi eszmék megvalósítása részünkről is a legmagasabb erkölcsi értékek kifejtését követeli. S minél készebbek vagyunk erre, minél inkább Isten parancsai szerint járunk el: annál inkább úgy érezzük, hogy Istenkarjai felénk nyúlnak, talpra állítanak és oly magasra fölemelnek bennünket, ahová a saját erőnkől soha el nem

juthattunk volna. Igen, tartós diadalt csak az erkölcsi erő arathat s ez önmagunk feláldozásával válik teljessé.

7. Végűi tanulunk Jézustól Isten rendelésében való *megnyugvást* és *bizalmat* az iránt, hogy futásunk, kifejtett erőfeszítésünk nem lesz hiábavaló, hogy a jó, az igaz ügynek diadalmaskodnia kell, mivel a jog és igazság hatalma, a jó elve kormányozza a világot. Mindnyájan, akiknek szívét ez a háború megvérezte — s kinek szívét ne vérezte volna meg? — akinek lelkét gonddal, aggodalommal töltötte el, mindnyájan azt mondjuk a szenvedő Jézussal: „Atyám, ha lehetséges, múljék el tőlem e keserű pohár!” — de hívő lélekkel ezt is hozzátesszük, amikor a felhők egyre jobban tornyosulnak fejük fölött, amire szintén ő tanított: „Legyen meg a te akaratod!” Ezt parancsolja a mi szerető édes Atyánkba vetett erős hit, az ő gondviselésébe vetett rendíthetetlen bizalom. E hittel, e bizalommal, e reménnyel, bármi rossz érjen is bennünket e világháborúban, biztonnal meg fogjuk győzni a világot!

8. Dehát a *felebaráti szeretet*, az ellenségeinknek való *megbocsátás*, a gonoszért *jóval fizetés* kötelezettsége örvényét veszíti e világháborúban? Hisz akkor Jézus evangéliomának veleje sorvadna el, ha ezeket a parancsokat most teljesen föl kellene függesztenünk. Nem, t. uraim, e parancsok ereje, érvénye a világháborúban is teljes mértékben fennáll, fenmarad. De hogyan? Úgy, hogy mi a háborút ellenfeleinknek csak fegyveres ereje ellen viseljük, e fegyveres erő megtörésére irányítjuk, — ellenben az ellenséghez tartozó polgári lakossággal, mint a *mi* felügyeletünkre, gondjainkra bízott emberekkel bánunk, akikről nemcsak a hágai konvenció, hanem az evangéliom parancsa értelmében is számolni tartozunk ama legfőbb bíró előtt. Az angolok s különösen a franciák barbár módra bántak a mi internált honfitársainkkal, — mi a rosszért jóval fizetve a humanitást, a keresztyéni szeretetet éreztettük az internált ellenséges alattvalókkal; a

szerbek, oroszok kegyetlenkedtek foglyainkkal, sebesülteinkkel, mi — minden retorsiót elmellőzve — megbecsüljük a lefegyverzett ellenséget, emberségesen, szeretettel bánunk vele s csak a szenvedő, a mi támogatásunkra szoruló embertársat látjuk benne. A franciák, angolok rágalmakkal, szidalmakkal, sárral szórták tele a központi hatalmak ellen a világot, — mi ellenségeinkkel szemben mindig igyekeztünk tárgyilagos ítéletünket megőrizni, s a faji önérzet, a nemzeti elbizakodottság, az üres hengegés, az ellenség lenézésének és gyűlöletének túlzásaitól távol tartani magunkat. Ugyancsak készek vagyunk, mint az országgyűlésen elhangzott békenyilatkozatok mutatják, az engesztelékenység útjára lépni s ellenségeinknek békejobbot nyújtani. Sajnos, ők még nem hajlandók azt elfogadni!

*

Mint látjuk, t. uraim, az, amire minket Jézus a világháború viselésénél tanít, csupa lelki, erkölcsi fegyver; tudjuk, hogy önmaga is ilyen fegyverekkel harcolt s a világháború eddigi menete igazolja, hogy abban nem az anyagi erőé a diadal. Az entente hatalmainak csaknem kétannyi ember állt rendelkezésükre, mint nekünk, — s mi minden harctéren visszavertük, visszaszorítottuk seregeiket; az entente országai közül Anglia egymaga a központi hatalmak mindenik országát kifizethetné a zsebéből — s íme Anglia aranya, gazdagsága nem bírta őt a csúfos kudarcoktól megóvni. A gazdag Amerika minden erejével ellenségeinket segíti — s íme ők egyre messzebb esnek céljuk elérésétől. Itt is igaznak bizonyul az öreg Rákóczy jelmondata: Non est currentis, neque volentis, sed miserentis Dei! A világháború eddigi folyása nemesük azzal a fölemelő jelenséggel jár, hogy az igazságtalanság, gyűlölet, erőszak, rosszakarát sehol sem tud érvényesülni, hanem azzal is, hogy a nyers anyag, a Mammon hatalma

fölött a szellemi, az erkölcsi erő diadalmaskodik. Ne azt mondjuk-e erre Kálvinnal: *Soli Deo gloria!*

T. uraim! A háború kényszerű rossz, célja a gonosz indulatok leküzdése s ez alapon a tartós béke föltételeinek kivívása és a tisztultabb erkölcsi felfogásnak uralomra juttatása. A világháború kitörése és eddigi hosszú folyása azt mutatja, hogy az evangéliom tiszta, nemes elvei nem hatották még át teljesen a keresztyén társadalmat, hogy a keresztyénség nem volt képes békét, jóakaratot és igazságosságot, igazság- és emberszeretetet biztosítani és teremteni, a népek egymásközi viszonyában érvényre emelni, hogy a mi ker. műveltségünk csak fölszines volt. Ha az annyi vérözönnel kivívandó béke az államok egymás közötti érintkezését nagyobb mértékben az erkölcsiség követelményeinek szemmel-tartásával fogja berendezni, ha a jog, igazságosság, és szeretet parancsai a népek életében is egyre nagyobb mértékben uralomra fognak emelkedni, — akkor, bármily nagy árat fizettünk is érte, ezt a világháborút nem hiába harcoltuk végig!